

Ірина І. Тарасова

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто основну проблему інституціоналізму, неефективність його інститутів та «пастки». Проведено аналіз природи поняття «інституціоналізм» в методології наукового дискурсу. Розкрито перспективи та можливості ефективного використання інститутів в економіці.

Ключові слова: інституціоналізм; інститут; інституційна економіка; інституційна пастка; неінституціоналізм.

Рис. 1. Літ. 29.

Ирина И. Тарасова

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В МЕТОДОЛОГІЇ НАУЧНОГО ДИСКУРСА

В статье рассмотрены основная проблема институционализма, неэффективность его институтов и «ловушки». Проведен анализ природы понятия «институционализм» в методологии научного дискурса. Раскрыты перспективы и возможности эффективного использования институтов в экономике.

Ключевые слова: институционализм; институт; институциональная экономика; институциональная ловушка; неинституционализм.

Iryna I. Tarasova¹

INSTITUTIONALISM IN THE METHODOLOGY OF A SCIENTIFIC DISCOURSE

The article explores the basic problem of institutionalism, the inefficiency of its institutions and the "traps". The analysis of the "institutionalism" concept in the methodology of a scientific discourse is carried out. Prospects and opportunities of effective use of institutions in the economy are presented.

Keywords: institutionalism; institution; institutional economics; institutional trap; neoinstitutionalism.

Постановка проблеми. Інституціоналізм є методом соціальної науки, яка використовує інститути для того, щоб знайти послідовності соціальної, політичної, економічної поведінки і зміни в часі. Це порівняльний підхід до вивчення всіх аспектів людських організацій. Дане тлумачення поняття «інституціоналізм» є загальним і його можна знайти в різних джерелах. Своє походження термін «інституціоналізм» бере від слів «інститут» або «інституція», що означають визначений порядок, прийнятий в суспільстві у вигляді закону або установи. Держава, сім'я, корпорація, приватна власність, система грошового обігу – всі ці поняття були віднесені ідеологами інституціоналізму до інститутів соціально-політичного або економічного впливу. Досить розпливчате поняття «інститут» має певну ідейну основу – прагнення до розширення предмету економічної науки, включення до аналізу неекономічних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджується теорія інституціоналізму, необхідно назвати праці таких зарубіжних вчених, як Г. Алмонд [1], Т. Веблен [4], У. Гамільтон [22], Дж. Коммонса [20], Дж. Ходжсон [17] та ін.

¹ Vinnytsa Trade and Economics Institute of Kiev National University of Trade and Economics, Ukraine.

Вагомий внесок у розвиток концепції інституціоналізму зробили і вітчизняні вчені: Ю. Богоявленська [2], М. Вожняк [8], Т. Гайдай [5], А. Задоя [8], С. Степаненко [9], О. Прутська [9], А. Ткач [8], В. Якубенко [18] та ін.

Мета дослідження – розгляд теорії інституціонального забезпечення розвитку економіки і суспільства та дослідження результатів аналізу інституціоналізму в методології наукового дискурсу.

Основні результати дослідження. Інституціоналізм зародився в США на рубежі XIX–XX століття. Біля його витоків стоять два великих економіста – Т. Веблен [4] і Дж. Коммонс [20]. Інституціоналізм виник як американське явище і став своєрідним опозиційним напрямом в методології наукового дискурсу.

Тлумачення інституціоналізму є досить широкими і не надто чіткими. Представник інституціоналізму і автор терміну «інституціоналізм» У. Гамільтон писав: «Інститути – це словесний символ для ліпшого описання низки суспільних звичаїв. Вони означають переважний і постійний спосіб мислення, який став звичкою для групи або звичаєм для народу, до якого ми пристосовуємо своє життя є сплетінням і безперервною основою інститутів» [22].

«Словник сучасної економіки» Массачусетського технологічного інституту дає наступне визначення: «Інституційна економіка – це тип економічного аналізу, який акцентує увагу на ролі соціальних, політичних та економічних організацій при детермуванні економічних явищ» [29, 209].

Еволюція інституціоналізму змінила його місце в науці та додала нових характерних рис. Можна помітити вплив інституціоналізму на погляди багатьох вчених, але відокремити «чистих інституціоналістів», яким притаманні спільні твердження та тези, досить складно.

Досліджуючи інституціоналізм в методології наукового дискурсу, необхідно відмітити поділ на «старий» та «новий» інституціоналізм.

«Старий інституціоналізм» ґрунтується на доктрині М. Вебера – професіоналізації бюрократії задля держави [3]. Інституціоналістські приклади такого роду: аргументи К. Маркса спиралися на «соціальні класи» [13], М. Вебера – на «бюрократію» [3], Е. Дюркгейма – на «поділ праці» [21], Т. Веблена – на «споживання» [4].

У 1950-ті рр. Г. Алмонд та С. Верба в праці «Громадська культура» [1] подають ще розмиті уявлення інститутів. Вчені були більше стурбовані мінливістю процесу модернізації в різних країнах і питаннями призначення та узагальнення на системному рівні, не визнаючи шляхи розвитку.

Новий інституціоналізм («неоінституціоналізм») був започаткований у працях Б. Мура «Соціальні витоки диктатури і демократії» [26], С. Хантінгтона «Політичний порядок у мінливих суспільствах» [24], Т. Скочпола «Штати і соціальні революції: порівняльний аналіз Франції, Росії і Китаю» [28] та Р. Коуза «Природа фірми» [11].

Починаючи з Т. Веблена [4], одним з визначальних елементів інституціоналізму став еволюційний підхід до аналізу економіки. Дж. Ходжсон [17] виділяє 5 методологічних положень інституціоналізму, сформульованих ще У. Гамільтоном [22] в 1919 р.:

- еволюційний характер економіки;
- практична спрямованість теорії без зведення її до рекомендацій економічної політики;
- головне завдання економіста – вивчення інститутів;
- міждисциплінарний підхід;
- відмова від теорії «людина – максимізатор корисності», як нереальної і помилкової концепції.

Інституціоналіст Г. Мюрдаль у 1958 р. доповнив дані ствердження неминучістю існування суб'єктивних оцінок у соціальних науках [27]. Дж. Ходжсон ключовим для віднесення до школи інституціоналізму визначає явище «інституціоналізованого індивіда» [17]. На думку вченого, дана інституціоналізованість має прояв у впливі інститутів на формування особистості (Дж. Гелбрейт [6]) і навіть його потреб (К. Айрес [19]). Разом з тим, нова інституціональна економічна теорія (НІЕТ) найчастіше аналізує інститути як наслідки рішень раціональних, максимізує агентів, тому можна сказати про взаємовплив індивідів та інститутів одне на одного.

А. Ктчач визначає базисні елементи дослідницької парадигми НІЕТ триадою: права власності, трансакційні витрати, теорія контрактів [8]. При цьому все ширше використовуються формальні методи в якості методів дослідження, що властиво представникам мейнстріму.

В. Якубенко [18] доповнює методологічні положення інституціоналізму наступними: неподоланність невизначеності; розуміння важливості прогнозування; поєднання індуктивного і дедуктивного аналізу; критика ньютонівської фізики як наукового архетипу; застосування методологічного колективізму в поєднанні зі збагаченим неідеологізованим методологічним індивідуалізмом.

Все це дає інституціоналізму переваги в порівнянні з неокласичними моделями в поясненні якісних змін економічної системи в процесі її еволюції.

Основні проблеми нового інституціоналізму – це необ'єктивне оцінювання інститутів, складність виміру ефективності та сталого функціонування в такому стані. Існує дві концепції, які описують та пояснюють дані проблеми. Перша – це концепція «інституціональної пастки», друга – концепція дисфункції інститутів. Перша концепція визначає неефективність стійких норм поведінки. Для подолання «пастки» потрібно або зменшити трансакційні витрати альтернативної норми і трансформаційні витрати переходу від однієї норми до іншої, або збільшити трансакційні витрати неефективної норми, щоб сталася відмова слідувати їй. Згідно з концепцією дисфункції інститутів, існування неефективних норм є закономірним результатом господарської динаміки, при якій відбувається розлад та/або зниження якісного стану функцій інститутів, зниження ефективності їх виконання і фіксація цього в часі.

Термін «пастка» доволі широко використовується в економічній науці. Зокрема, «пастка ліквідності», «інвестиційна пастка», «мальтузіанська пастка», «пастка бідності».

Орфографічний словник української мови дає трактування терміну «пастка» як пристрою для ловіння [14].

Пастка ліквідності – стан економічної кон'юнктури, за якого ставка відсотка сягає свого мінімального значення, і подальший приріст пропозиції грошей не зможе її зменшити та стимулювати інвестиційний попит [15].

Термін «пастка ліквідності» вперше ввів економіст, прихильник кембриджської школи кількісної теорії грошей Дж. Робінсон [16].

Теоретичні положення щодо входження до стану «пастки ліквідності» викладені Дж. Кейнсом в праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» [10]. Автор вважав, що під час Великої депресії економіка потрапила саме в пастку ліквідності. Однак багато економістів вважають, що «пастку ліквідності» важко зустріти на практиці через те, що дана модель носить теоретичний характер.

З виникненням ліквідної пастки пов'язана небезпека виникнення «інвестиційної пастки», коли попит на інвестиції повністю нееластичний за ставкою відсотка. Інвестиційна пастка – це ситуація, яка виникає у випадку, коли попит на інвестиції є цілком нееластичним за ставкою відсотка [7].

Мальтузіанська пастка – формальний наслідок з теорії Мальтуса, коли зростання населення випереджає зростання виробництва, тому що динаміка зростання населення здійснюється в геометричній, а виробництва – в арифметичній прогресії. Звідси випливає, що людство перебуває в пастці, приречене на безробіття, голод, зубожіння широких мас, якщо тільки не налагодить регулювання народжуваності [12]. Під цим терміном також часто розуміють пастку низького рівня рівноваги. Це ситуація, коли при низькому доході на душу населення темп зростання населення може перевищити темп росту доходів. При цьому реальний дохід на душу знижуватиметься. Подолання такої пастки можливе або шляхом форсування технічного прогресу, або методами контролю народжуваності. Отже, стан мальтузіанської пастки є доволі небезпечним і неоднозначним.

Пастка бідності виникає при надмірному перевищенні граничної ставки прибуткового податку, включаючи виплати із соціального страхування. Вона має інституціональну природу. Ця пастка може бути подолана за рахунок відповідних корекцій податкової системи. Ще одним шляхом її подолання є збільшення реального доходу населення.

Отже, можна зробити висновок, що використання терміну «пастка» є не завжди вдалим і доречним відносно багатьох аспектів економіки, інституційних ефектів та явищ.

Друга концепція нового інституціоналізму, як вже було зазначено вище, – це концепція дисфункції інститутів. Установи завжди займали центральне місце в соціальній науці, однак їм не приділялась однакова увага в кожному історичному епоху. До і після двадцятого століття деякі вчені писали про інститути, але на той час теорія інститутів ще не була розроблена. Більшість з цих підходів спиралася на вивчення формальних інститутів. Інституціоналісти критикували класиків економічної школи, вважаючи їх методи абстрактними, за відмову від аналізу поведінки людини у суспільному середовищі.

Т. Гайдай визначає термін «економічні інститути» як різні складові одного поняття, а саме: гроші, приватна власність, конкуренція, прибуток тощо є

формою прояву або втіленням «інституцій», тобто навичок, які регулюють поведінку людини [5].

Тільки вивчаючи мотиви поведінки та рушійні сили, якими керується окремий індивідуум або група осіб, можливо зрозуміти характер та природу інститутів. Тобто інститутам притаманне психологічне забарвлення.

Автори праці [9] наголошують на тому, що інституціоналісти не лише посилили психологічне трактування економічних процесів, а й почали конструювати психологічну теорію економічного розвитку.

Отже, вивчення економічних інститутів довело їх неоднорідну структуру. Тому вважаємо за доцільне здійснити їх поділ на формальні та неформальні (рис. 1).

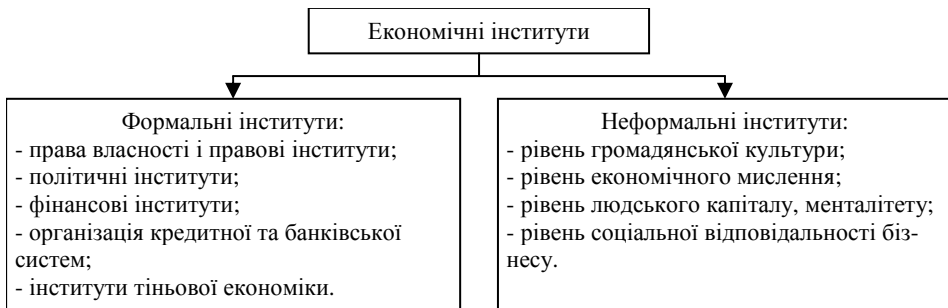

Рис. 1. Види економічних інститутів, авторська розробка

Необхідно наголосити, що формальні інститути склалися в суспільстві в процесі тривалого історичного-правового відбору та є актом юридичного закріплення неформальних правил. Неформальні інститути формуються на основі соціальних стандартів поведінки, вимог моралі, громадської культури, соціальної відповідальності бізнесу тощо.

Ю. Богоявленська наголошує, що інституціоналізація інноваційної сфери означає трансформацію намірів суб'єктів господарювання щодо створення сприятливого середовища для інновацій у вигляді впровадження відповідних правил та норм за допомогою механізмів економіко-правової регулюючої діяльності органів влади [2].

Висновки. Проблема неефективності системи інститутів України полягає саме в недосконалому інституціональному середовищі їх функціонування. Це обумовлюється слабкою дієздатністю формальних інститутів (правових, фінансових, політичних, інтелектуальних, технологічних, державних, професійних тощо), наявністю «інституційних пасток» у владі, економіці та суспільстві та недосконалістю неформальних інститутів (рівень громадської культури, наявність людського капіталу, довіра суспільства до влади). Для розв'язання визначеної проблеми необхідно пов'язати у єдину ефективно працюючу систему формальні та неформальні інститути. Задля стійкості, прогресу та довіри до економічної системи держави формальні інститути повинні виступати юридичним оформленням спонтанно діючих неформальних норм та правил.

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. – М.: Полис, 1992. – 87 с.
2. Богдавленська Ю.В., Шапошников К.С. Еволюція інституціональної теорії в контексті трансформації сучасних економічних систем: Монографія. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 550 с.
3. Вебер М. Хозяйство и общество / Пер. с нем.; Под научн. ред. Л.Г. Ионина. – М.: ГУ-ВШЭ, 2010. – 456 с.
4. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984. – 110 с.
5. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний аспект: Монографія. – К.: ВПЦ Київський університет, 2008. – 296 с.
6. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. – М., 1969. – 480 с.
7. Інвестиційна пастка // ua.opredelim.com.
8. Інституціональна парадигма цивілізаційного розвитку: Монографія: У 4 кн. / За ред. А. Ткача. – Запоріжжя: ГУ ЗІДМУ, 2007. – Кн. 1: Інституціональні передумови соціально-економічного розвитку / А. Ткач, В. Ільїн, Т. Ткач, Т. Баль-Вожняк, М. Вожняк, А. Задоя, О. Івашина, С. Кузьмінов, Ю. Петруня. – 276 с.
9. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): Монографія / С.В. Степаненко, О. Прутська та інші. – К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.
10. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. – М., 1978. – 352 с.
11. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 192 с.
12. Мальтузінська пастка // Словник економічних термінів // www.ekonomiks.net.ua.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М., 1960. – Т. 23: Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. – 772 с.
14. Пастка // Орфографічний словник української мови // rozum.org.ua.
15. Пастка ліквідності // Вільна енциклопедія // uk.wikipedia.org.
16. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. – М.: Прогресс, 1986. – 471 с.
17. Ходжсон Дж. Какова сущность институциональной экономической теории? / Пер. с англ. // Journal of Economic Issues. – 2000. – Vol. 34, Issue 2. – P. 317–330.
18. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.
19. Ayres, C. (1952). The Industrial Economy: its technological basis and institutional destiny. London.
20. Commons, J. (1934). Institutional Economics. New York. 634 p.
21. Durkheim, E. (1892). Quid Secundatus politicae scientiae instituendae contulerit. Burdigalae Gourmoilhous.
22. Hamilton, W. (1932). Institution. Encyclopedia of the Social Sciences. N.-Y. – V. VIII. – 84 p.
23. Historical institutionalism // Academic Dictionaries and Encyclopedias // en.academic.ru.
24. Huntington, S. (1991). The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Oklahoma.
25. Liquidity Trap // Investopedia // www.investopedia.com.
26. Moore, B. (1966). The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of The Modern World. Boston, 1966.
27. Myrdal, G. (1968). Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations. N.-Y.
28. Skocpol, Th. (1979). States and Social Revolution: A Comparative Analysis of France, Russia, and China. N. Y.: Cambridge University Press.
29. The MIT Dictionary of Modern Economics. Edited by David W. Pearce and Robert Shaw. MIT Press, 1992, Vol. 17: 209.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2014.